

ФІНАНСУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВЕКТОР

Солдатенко О.В.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор закладу вищої освіти,
Полтавський університет економіки і торгівлі
ORCID: orcid.org/0000-0001-5633-2221
e-mail: sov@ukr.net*

Солдатенко О.В. Фінансування збройних сил України в умовах воєнного стану: євроінтеграційний вектор.

В умовах російської агресії стан фінансування Збройних Сил України є важливим з огляду на безпосередній вплив на результат бойових дій, майбутнє країн Європи та на подальше просування України євроінтеграційним шляхом.

Базою адміністративно-правового регулювання фінансування сектору безпеки й оборони, у т. ч. ЗСУ є: Стратегія воєнної безпеки України, Стратегія національної безпеки України, Закон України “Про національну безпеку України”, щорічні закони “Про Державний бюджет України”.

У результаті проведеного аналізу встановлено, що протягом 2016–2021 рр. бюджетне фінансування Міністерства оборони України становило 2,1–2,4 % до обсягу ВВП або 2,5–2,9 млрд дол. США, тоді як обсяг видатків на аналогічні цілі становлять у США – 600–650 млрд дол., у Китаї – 215–250 млрд дол., в країні-агресорі – 70 млрд дол. Тільки у 2022 році вказаний обсяг видатків в Україні досягнув 21 %, орієнтовно стільки ж планується профінансувати і у 2024 р. (1693 млрд грн).

Серед основних проблем у сфері фінансування ЗСУ виокремлено такі: бюджет України не є бюджетом розвитку; обсяги бюджетних видатків залежать від благодійної, гуманітарної та міжнародної технічної допомоги; неефективна структура видатків оборонного бюджету; відсутність об’єктивних можливостей зростання власних доходних джерел.

Ці недоліки стали однією з причин неготовності України до захисту своїх кордонів та суттєвих втрат під час російської агресії протягом 2022–2023 рр. Це переконує у необхідності дотримання чинного законодавства України, яке поєднує адміністративно-правові і фінансово-правові засади регулювання сфери безпеки і оборони в Україні у т. ч. ЗСУ.

Досягнути зростання обсягів доходних джерел в Україні можна через модернізацію оборонно-промислового комплексу. Важливими і необхідними залишаються трансферти ЄС – це підтверджує необхідність у євроінтеграційному векторі подальшого розвитку нашої держави.

Ще одним напрямом подолання визначених проблем є залучення прямих іноземних інвестицій для повоєнної відбудови через відміну регулюючих важелів. Нарівні з державним вітчизняним фінансуванням та залученням приватного капіталу Україна потребуватиме фінансування інфраструктурних проектів з відповідних фондів ЄС (як публічних коштів), що вимагає максимальної прозорості, підзвітності та контролю.

Ключові слова: Державний бюджет України, видатки бюджету, фінансові ресурси, сектор оборони і безпеки, структура видатків оборонного бюджету України, трансферти ЄС, гранти США.

Soldatenko O.V. Financing of the armed forces of Ukraine under the conditions of the state of martial: the European integration vector.

In the conditions of Russian aggression, the state of funding of the Armed Forces of Ukraine is important in view of the direct impact on the outcome of hostilities, the future of European countries, and on the further advancement of Ukraine through European integration.

The basis of the administrative and legal regulation of the financing of the security and defense sector, including the Armed Forces, is: the Military Security Strategy of Ukraine, the National Security

Strategy of Ukraine, the Law of Ukraine “On National Security of Ukraine”, annual laws “On the State Budget of Ukraine”.

As a result of the conducted analysis, it was established that during 2016–2021, budget financing of the Ministry of Defense of Ukraine amounted to 2.1–2.4% of GDP or 2.5–2.9 billion dollars. The USA, while the amount of expenditures for similar purposes in the USA is 600–650 billion dollars, in China – 215–250 billion dollars, in the aggressor country – 70 billion dollars. Only in 2022, the specified volume of expenditures in Ukraine reached 21%, approximately the same amount is planned to be financed in 2024 (1,693 billion UAH).

Among the main problems in the field of financing the Armed Forces, the following are highlighted: the budget of Ukraine is not a development budget; the amount of budget expenditures depends on charity, humanitarian and international technical assistance; inefficient structure of defense budget expenditures; lack of objective opportunities for growth of own income sources.

These shortcomings became one of the reasons for Ukraine’s unpreparedness to protect its borders and significant losses during the Russian aggression during 2022–2023. This convinces of the need to comply with the current legislation of Ukraine, which combines the administrative-legal and financial-legal principles of regulation of the sphere of security and defense in Ukraine, including the Armed Forces.

It is possible to achieve an increase in the volume of income sources in Ukraine through the modernization of the defense-industrial complex. Transfers from the EU remain important and necessary – this confirms the necessity of the European integration vector for the further development of our state.

Another way to overcome the identified problems is the attraction of direct foreign investments for post-war reconstruction through the removal of regulatory levers. Along with state domestic financing and attracting private capital, Ukraine will need financing of infrastructure projects from relevant EU funds (as public funds), which requires maximum transparency, accountability and control.

Key words: State budget of Ukraine, budget expenditures, financial resources, defense and security sector, structure of defense budget expenditures of Ukraine, EU transfers, US grants.

Постановка проблеми. В умовах російської агресії на території України правові засади та стан фінансування Збройних Сил України (далі – ЗСУ) є важливими з огляду на те, що безпосередньо впливають на результат бойових дій, майбутнє країн Європи та на подальше просування України євроінтеграційним шляхом. Не зважаючи на те, що під час дії воєнного стану в Україні не всі видатки на організацію та забезпечення оборони і безпеки держави доступні з огляду на їх таємність, у статті окреслено загальні показники Державного бюджету України, пов’язані з відповідними заходами. Перемогу над ворогом можна здобути тільки забезпечивши єдність роботи тилових структур, спрямованих на зростання економічних показників діяльності, наявності достатньої кількості зброї, використовуваної у ході виконання завдань з оборони держави та рівня майнового і харчового забезпечення військових підрозділів, що закономірно стосується саме питань фінансування, зокрема ЗСУ.

Стан опрацювання проблематики. На сьогодні з визначеної теми є велика кількість інформації публіцистичного та статистичного характеру, публікацій економістів, з аналізом тенденцій та динаміки обсягів фінансових ресурсів, спрямованих в Україні на сектор оборони і безпеки. Зокрема суттєву увагу видаткам держбюджету на армію, масштабному залученню зовнішнього фінансування, дефіциту бюджету, фінансуванню сектору безпеки та оборони приділено в публікаціях С. Заражевської, Т. Богдан, І. Мізіної, В. Шубіна та інших авторів. Водночас є потреба у дослідженні, яке б поєднувало адміністративно-правові та фінансово-правові аспекти регулювання фінансового забезпечення ЗСУ.

Мета статті. Авторкою поставлено за мету на основі результатів короткого аналізу виокремити основні наявні проблеми у сфері фінансування ЗСУ в умовах воєнного стану та запропонувати окремі напрями їх вирішення, з урахуванням євроінтеграційного вектору розвитку України.

Виклад основного матеріалу. В цілому в Україні правовою основою діяльності ЗСУ є Конституція України, Закони України “Про Збройні Сили України” [1], “Про військовий обов’язок і військову службу”, “Про оборону України”, “Про національну безпеку України”, статuti ЗСУ, інші закони України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України, міжнародні договори України, що регулюють відносини в оборонній сфері.

Одним із основних документів для діяльності ЗСУ є Воєнна доктрина, згідно якої формується програма оборони країни. Першу редакцію Воєнної доктрини України [2] затверджено Постано-

вою Верховної Ради України від 19.10.1993 р. № 3529-XII, де йшлося про принципи оборонної достатності та дотримання “позаблокового статусу”. Реалізація таких принципів можлива тільки в країнах з міцною економікою і потужними збройними силами, однак, в Україні на той час призупинилися інвестиційні процеси, спостерігався найвищий рівень гіперінфляції – це не могло сприяти позитивному прогнозу щодо ефективності наслідків рішень, задекларованих у Воєнній доктрині.

Водночас відмова Україна від ядерної зброї, на виконання положень Концепції оборони і будівництва Збройних Сил України, ухваленої Верховною Радою України 11.09.1991 р. [3] та ратифікація у 1992 році Договору про звичайні збройні сили в Європі [4], призвели до встановлення для України гранично допустимих меж чисельності ЗСУ (4080 танків, 5050 бойових машин, 4040 артилерійських систем, 1090 бойових літаків, 330 бойових гелікоптерів) [5].

З підписанням Україною у 1994 р. Будапештського меморандуму [6] та з відмовою у 1996 р. від 1944 стратегічних ядерних боєголовок, 2500 тактичних ядерних боєголовок, більше 1000 крилатих ракет повітряного базування з ядерними зарядами, наша держава офіційно втратила ядерний статус, що повністю відповідало положенням Воєнної доктрини 1993 року. У цьому зв’язку Україна, уникнувши міжнародної ізоляції (як можливого наслідку відмови від без’ядерного статусу), стикнулася з повною відсутністю у вказаному меморандумі юридично зобов’язуючих положень щодо забезпечення недоторканості українських кордонів, що, як виявилось у 2022 році, стало однією з основних причин російського вторгнення на територію суверенної і незалежної держави – України.

У червні 2004 року Указом Президента України Віктора Ющенка затверджено нову Воєнну доктрину [7], основною ідеєю якої визначено вступ до НАТО. Проте, вже 01.07.2010 р. (коли Президентом України був Віктор Янукович), з набранням чинності Закону України “Про засади внутрішньої та зовнішньої політики”, Україні повернуто позаблоковий статус, а у червні 2012 року відбулося і повернення до попередньої редакції Воєнної доктрини [8].

Воєнна доктрина, затверджена 02.09.2015 р. Указом Президента України Петра Порошенка [9], передбачала “реформування Збройних Сил України з метою досягнення оперативної і технічної сумісності зі збройними силами держав – членів НАТО”.

Указом Президента України Володимира Зеленського від 25.03.2021 р. № 121/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію воєнної безпеки України» Воєнна доктрина України як концепція національної безпеки була скасована та замінена Стратегією воєнної безпеки [10], де вперше в історії України передбачено запровадження комплексного всеосяжного підходу до оборони в умовах воєнної загрози національній безпеці, зокрема поєднання воєнних і невоєнних засобів задля воєнної безпеки – всеохоплюючої оборони.

Відповідно до Стратегії національної безпеки України (Безпека людини – безпека країни) [11] передбачається “удосконалення бюджетної політики у секторі безпеки і оборони шляхом раціонального розподілу видатків на розвиток, бойову підготовку і оперативну діяльність відповідно до найкращих практик держав – членів НАТО”, а також “застосування програмно-цільового підходу до визначення обсягів фінансових і матеріально-технічних ресурсів, необхідних для ефективного функціонування сектору безпеки і оборони” [11]. Крім того, у Законі України “Про національну безпеку України” [12] вказано, що щорічне бюджетне фінансування сектору безпеки і оборони здійснюється за рахунок і в межах коштів, визначених у законі про Державний бюджет на відповідний рік та має становити не менше 5 % від валового внутрішнього продукту (далі – ВВП), з яких не менше 3 % – на фінансування сил оборони. Отже, всі згадані нормативні акти є базою адміністративно-правового регулювання фінансування сектору безпеки й оборони, у т. ч. ЗСУ. Саме у цьому контексті важливими є щорічні закони “Про Державний бюджет України”, які безпосередньо впливають на діяльність ЗСУ.

Так, згідно з додатками 3 до цих законів на відповідні роки, протягом 2016–2021 рр. бюджетне фінансування Міністерства оборони України становило 2,1–2,4 % до обсягу ВВП, за винятком 2020 року, коли цей відсоток зріс до 3,2 %, що було зумовлено не збільшенням обсягів фінансування, а зменшенням курсу дол. США, оскільки обрахунки здійснено в іноземній валюті (Таблиця 1).

**Обсяги фінансування Міністерства оборони України
у 2016–2023 рр.***

Роки	Обсяг фінанс., млрд грн	Зростання до поп. року, р.	Курс дол. США, грн**	Обсяг фінанс. в дол. США, млрд дол. США	Зростання до поп. року, р.	Обсяг ВВП, млрд дол. США	% до ВВП
2016	51,1	1,1	23,488	2,2	0,7	93,3	2,4
2017	64,0	1,3	25,638	2,5	1,1	112,2	2,2
2018	82,2	1,3	28,067	2,9	1,2	130,8	2,2
2019	101,1	1,2	27,688	2,7	0,9	153,8	2,4
2020	116,6	1,2	23,293	5,0	1,9	155,6	3,2
2021	120,1	1,03	28,605	4,2	0,9	200,1	2,1
2022	920,5	7,7	27,21	33,8	8,1	160,5	21,1
2023	1131,8	1,2	36,57	30,9	0,9	–	–

*Складено автором за даними Додатку 3 до законів України “Про Державний бюджет України” на відповідні роки [13].

**Курс долара станом на 31 грудня попереднього року [14].

З даних, наведених у таблиці, видно, що обсяги фінансування Міністерства оборони України у національній валюті щороку збільшувалися (в 1,2–1,3 р.), проте, у перерахунку в долари США у 2017–2019 рр. ця сума складала тільки близько 2,5–2,9 млрд дол. США. До прикладу: обсяг видатків на аналогічні цілі становлять у США – близько 600–650 млрд дол. США, у Китаї – 215–250 млрд дол. США, у Росії – 70 млрд дол. США. В умовах триваючого військового конфлікту важко пояснити такі мізерні обсяги публічних видатків на вкрай важливий сектор держави хоча б з позиції дотримання одного із принципів бюджетної системи України, передбаченого п. 6 ст. 7 Бюджетного кодексу України [15] – ефективності та результативності, особливо з огляду на структуру видатків, про яку піде мова далі.

Щодо бюджетних показників 2024 року, то основним пріоритетом таки визначено сектор безпеки і оборони. За даними Міністерства фінансів України, на його фінансування передбачено 1693 млрд грн (21,6 % ВВП) або 51 % всіх видатків Державного бюджету [16].

При цьому, в Україні із загальної суми видатків 75 % коштів спрямовується на утримання армії, а тільки 20–25 % – на модернізацію і закупівлю нових систем озброєння. На 2023 рік на ці цілі передбачено 255 686 млн грн (22,6 %), при міжнародній нормі: 40 % бюджету – на утримання армії, 30 % – на бойову підготовку і 30 % – на закупівлю нового озброєння [17]. Крім того, починаючи з 2019 року, з Державного бюджету зовсім пропав рядок «Видатки Міністерства оборони України на реалізацію заходів щодо підвищення обороноздатності і безпеки держави», який знову з’явився тільки у 2022 році, з часткою у розмірі 1,7 %. У 2023 р. видатками, обсяг яких прямує до нуля, є видатки на утилізацію боєприпасів, рідинних компонентів ракетного палива, озброєння, військової техніки та іншого військового майна, забезпечення живучості та вибухопожежобезпеки арсеналів, баз і складів ЗСУ (9,3 млн грн – 0,001 %), що є об’єктивно зумовленим наслідком бойових дій.

Фактичний стан фінансування публічних видатків на ЗСУ до 2022 року свідчить не тільки про недостатні обсяги коштів Державного бюджету України, які спрямовувались на окреслені цілі, але й на наявність серйозних диспропорцій у їх структурі – оборонний бюджет України ніколи не був бюджетом розвитку, який спроможний забезпечити надійну обороноздатність держави.

Характерною особливістю бюджетних видатків Міністерства оборони України в умовах воєнного стану (у 2022–2023 рр.) є суттєве їх збільшення по спеціальному фонду Державного бюджету з 1,4 млрд у 2020–2021 рр. до 69,0 млрд грн у 2022 р. і до 100,6 млрд грн у 2023 р. Значну частку надходжень на рахунки спеціального фонду державного бюджету органів сектору безпеки й оборони України становить благодійна, гуманітарна та міжнародна технічна допомога, значна частина якої надходить з Європейського Союзу переважно у кредитній формі (4 868 млн дол. США) та від США у формі грантів (8 490 млн дол. США) [18]. Водночас важливо зауважити, що донорська допомога надходить нерегулярно і в менших обсягах, ніж обіцяно партнерами.

Витрати на оборону беруться до уваги при підрахунку рейтингу найсильніших військових держав світу, який щорічно складається організацією Global Fire Power, що оцінює військовий потенціал більше 100 країн світу, урахуовуючи крім названого ще 50 факторів, серед яких потужність військово-повітряних і морських сил, кількість морських портів і діючих аеропортів, протяжність дорожніх шляхів, людські ресурси тощо.

Згідно такого рейтингу, у 2016 р. Україна займала 30-ту позицію (після Греції та Швеції) [17]. Збільшення обсягів видатків у 2022 році у 8 разів порівняно з показником 2021 року та зростання їх частки до обсягу ВВП до 21 % дозволили посісти 22 місце серед 140 найпотужніших армій світу. Однак, видатки, спрямовані у 2022 році на фінансування Міністерства оборони України у розмірі 33,8 млрд дол. США, дорівнювали тільки половині оборонного бюджету країни-агресора. У 2023 році у рейтингу найпотужніших армій світу за версією Global Fire Power Україна вже піднялася на 15 місце [19].

Суттєве зростання обсягу видатків на ЗСУ зокрема і в цілому на оборону і безпеку зумовлює необхідність у збільшенні доходних бюджетних джерел. В середньому 55 % потреби в додатковому фінансуванні бюджету у 2022 році покривалось за рахунок іноземної допомоги. Крім того, до таких джерел також належали емісія гривні (18 %) та військові облигації (8 %) [18].

З наведених показників видно, що для України є вкрай важливою і необхідною співпраця в рамках Європейської політики безпеки і оборони та військово двостороннє співробітництво з країнами-членами ЄС, що є також одним із зобов'язань, які Україна взяла на себе відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС. Президент Володимир Зеленський наголосив, що в Україні зараз відбувається битва за майбутнє всієї Європи [20]. Крім фінансування сектору безпеки й оборони, ЗСУ, як під час війни, так і після неї Україна потребуватиме великих за обсягом фінансових ресурсів для відбудови житла, соціальної інфраструктури, відновлення виробничих активів, промисловості, досягнути яких самостійно в нинішніх реаліях неможливо.

Отже, до основних проблем, наявних в Україні, у сфері фінансування ЗСУ, належать такі: бюджет України не є бюджетом розвитку; залежність обсягів видатків від благодійної, гуманітарної та міжнародної технічної допомоги, що надається іноземними державами; неефективна структура видатків оборонного бюджету; відсутність об'єктивних можливостей зростання власних доходних джерел та ін. Окремою проблемою є зловживання з бюджетними коштами при здійсненні публічних закупівель у секторі безпеки і оборони держави [21].

Висновки. Таким чином, постійне скорочення матеріальних, людських, фінансових ресурсів, які повинні забезпечувати оборону держави, у т. ч. через діяльність ЗСУ, стало однією з причин неготовності України до захисту своїх кордонів і територіальної цілісності та суттєвих втрат під час російської агресії протягом 2022-2023 рр. Це переконує у необхідності дотримання чинного законодавства України, яке поєднує адміністративно-правові і фінансово-правові засади регулювання сфери безпеки і оборони в Україні в цілому (і діяльності та фінансування ЗСУ зокрема) в частині обсягів публічних видатків, спрямованих на вказані цілі. Зростання обсягів бюджетних надходжень можна досягнути через модернізацію оборонно-промислового комплексу, які доцільно спрямувати у т. ч. на фінансування ЗСУ. Активізація ЄС щодо виробництва товарів військового призначення для власної оборони має стати базою кооперації України і ЄС у військово-промисловій сфері, що також є одним із напрямів подолання вказаних вище проблем.

Актуальним на сьогодні є об'єднання зусиль не тільки вітчизняних представників військових структур, але і зарубіжних, зокрема європейських колег, бо як зазначив Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль, укладено низку довгострокових контрактів для виробництва зброї для України, які будуть профінансовані урядами США, Німеччини, Данії, Великої Британії, Нідерландів, Норвегії та інших країн-партнерів упродовж наступних 2-3 років [22]. Закономірним на сьогодні залишається те, що без трансфертів ЄС Україна навряд чи зможе забезпечити економічне зростання у повоєнний період і зростання доходів бюджетів різного рівня та населення. Саме це визначає необхідність у євроінтеграційному векторі подальшого розвитку України.

Залучення прямих іноземних інвестицій для повоєнної відбудови є ще одним необхідним кроком, який вимагає відміни будь-яких регулюючих державних важелів цих процесів, з метою прогресивного зростання економіки. Наближення України до повноправного членства в ЄС крім усього іншого нарівні з державним вітчизняним фінансуванням та залученням приватного капіталу потребуватиме фінансування інфраструктурних проектів з відповідних фондів ЄС (як публічних коштів). Такі процеси вимагають максимальної прозорості, підзвітності та контролю, реалізація яких є завданням як політиків, громадськості, так і науковців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.
2. Воєнна доктрина України: Постанова Верховної Ради України від 19.10.1993 р. № 3529-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3529-12>.
3. Концепція оборони і будівництва Збройних Сил України: Постанова Верховної Ради України 11.09.1991 р. № 1659-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1659-12>.
4. Договір про звичайні збройні сили в Європі: Постанова Верховної Ради України від 01.07.1992 р. № 2526-XII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_314.
5. Як танула українська зброя. URL: <http://tyzhden.ua/Society/112060>.
6. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05.12.1994 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_158.
7. Воєнна доктрина України: Указ Президента України від 15.06.2004 р. № 648. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/648/2004>.
8. Про рішення Ради національної безпеки: Указ Президента України від 08.06.2012 р. “Про нову редакцію Воєнної доктрини”. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/390/2012/paran12#n12>.
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 2 вересня 2015 року “Про нову редакцію Воєнної доктрини України” від 24.09.2015 р. № 555/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>.
10. Стратегія воєнної безпеки України: Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>.
11. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
12. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <http://surl.li/lsiub>.
13. Закони України “Про Державний бюджет України” на відповідні роки. URL: zakon3.rada.gov.ua/.
14. Середній курс обміну валют в банках України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/exchange/archive/ua>.
15. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
16. Гетманцев Д. Бюджет країни у війні-2: основні пріоритети та ризики. *Економічна правда*. Голос України. 2023. 20 вер. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/20/704529/>.
17. Україна за роки війни стала сильнішою? Рейтинг каже, що навпаки... URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2116606-ukraina-za-roki-vijni-stala-silnisou-rejting-kaze-so-navpaki.html>.
18. Заражевська Світлана Видатки держбюджету-2022 зросли майже на 400 млрд грн. Кошти підуть на армію. Чи вплине це на курс та інфляцію. URL: <http://surl.li/ljrl>.
19. Рейтинг армій світу Global Fire Power 2023: яке місце посіла Україна, яка армія найсильніша та як це визначають. URL: <https://chas.news/current/reiting-armii-svitu-global-fire-power-ukraina-obignala-izrail-polschu-ta-nimechchinu>.
20. В Україні зараз відбувається битва за майбутнє всієї Європи. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3507481-v-ukraini-zaraz-vidbuvaetsa-bitva-za-majbutne-evropi-zelenskij.html>.
21. Ільченко Лія Рахункова палата підтвердила розкрадання на харчах в Міноборони часів Резнікова – ЗМІ. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/31/706084/>.
22. У 2022 році на закупівлю і модернізацію зброї та техніки виділили більше 250 млрд гривень. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-2022-rotsi-na-zakupivlyu-i-modernizatsiyu-zbroyi-ta-tehniku-vydilyly-bilshe-250-mlrd-gryven-premyer/>.